

Kezdőlap » Tanulmányok

Gárdonyi Géza csendjei Az én falum elbeszéléseiben

Gárdonyi értékrendjében, tanítói elvárásában, szemlélődő észrevételeiben, életvitelében stb. („A kortársak Gárdonyiról papírra vetett vallomásai és visszaemlékezései egy dologban kivétel nélkül megegyeznek: visszahúzó, befelé forduló embernek írták le. Társaságban is nagyokat és jelentőségteljeseket hallgató embernek ismerték, megnyilatkozásai visszafogottak, már-már szemérmesek voltak.”[1]) nemcsak emberi igényként jelenik meg a csend, hanem írói eszközként is.

Nem véletlen, hogy az 1898-ban keletkezett *Az én falum* kötetet bemutató irodalomtörténet-írásunk némelyike így jellemezte a szerző Március c. írásának szereplőit: „Gárdonyi alakjai némák maradnak, amikor az író erről a szegényes „kisboldogságról” beszél. Nem az a vidámság ez, amelynek nevetése van. Csak afféle csendes, békés vidámság, mint az erdő vidámsága, amikor a nap rásüt.”[2] ... [Kiemelés tőlem] Mert Gárdonyi „Örülni akar, megállás és megtorpanás nélkül élni a csendes, derűs hétköznapiakat, mert a tiszta öröm maga az élet.”[3]

Gárdonyi Géza lelki alapállása – amellyel személyessé teszi már kötete címében is *Az én falum* világát, – Robert Sarah bíboros tavalyi évben megjelent könyvével minden erőltettség nélkül rokonítható. Idézek a bíboros *A csönd ereje...* kötetéből,[4] amely akár jelen írásom mottója is lehetne: „A mindennapi élet csöndje a másokkal való együttélés elengedhetetlen feltétele. Az elcsöndesedés képessége nélkül az ember nem tudja meghallgatni, szeretni és megérteni saját környezetét. A szeretet csöndből születik. Olyan csöndes szívből jön elő, amely képes meghallgatni és befogadni. A csönd feltétele annak, hogy megváltozzunk, és önmagunk megértéséhez is szükséges. Csönd nélkül nincs se nyugalom, se derű, se belső élet. A csönd barátság és szeretet, belső harmónia és béke. A csönd és békesség egyetlen szív dobogása.”

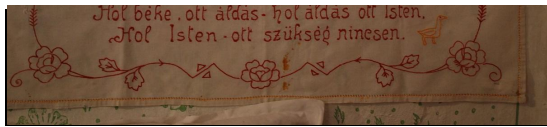
Sokféle csendet idéz meg Gárdonyi Géza *Az én falum* kötetében. Vegyük először azokat a példákat, ahol magával a „csend” szóval tesz hangsúlyossá: magatartásformát, hangulatot, lélekből végbemenő változást stb.

Iskolai élethez kapcsolódóan:

A korabeli iskola, a tanító elvárta a gyerekektől, hogy a tanító megjelenését csönddel tiszteljék meg, a csend a tanítás alapkövetelménye volt: „Hanem itt, hogy engem megláttak, elcsöndesültek. Szótlatlanul ültek a helyökre. ... De nekem szigorúnak kell lennem, mert a csöndesség az első törvény az iskolában.” [5] Sőt, a hangerő intenzitásának is megvoltak a fokozatai: „Mindenki beszélhet a körülötte ülőkkel, csak kiáltania nem szabad. Aki kiált, annak a nevét Istenes Imre fölírja a táblára.”[6] A *gyerekek* című elbeszélésében ugyancsak róla mondja az író: „Ő az én bejövetelemig a rend meg a csend ura.”[7]

Sokszor a lelkiállapot kifejezéséhez sem a külső körülményekből teremti meg Gárdonyi a hangulati háttérrel, hanem abból a lélekből kiinduló erőből, amely a csendet hozza létre, mint a *Bűntárgyalás*ban is. Az idősebb korosztály még ismeri a történetet: A hirtelen mozdulat „bűne” miatt ráömlik a tinta az új füzetre. Történetünk

szereplői: a „licseg-locsogó” Koszó Jancsi, aki „...mikor csendesen kell ülnie, akkor is könnyebb a lelkének, ha a lábát rázhatja, vagy ha a rátekintőnek a szeme közé kaffant...” és a „komoly és nyugodt vérű” Marci, aki „Ha sohase szólna, azt lehetne vélni, hogy mindent tud, mint egy

püspök. Nem tud pedig szegény semmit, csak éppen a szeme okos.”[8]

A büntárgyalás feszültségének bemutatására és annak föloldására ugyanaz a szó szolgál, jelzői és főnévi funkcióban. A csönd fokozásával negatív és pozitív többletet kap a valóság és a lélek világa: [A pofon után] „Az iskola csendes a visszafojtott izgalomtól. ... Istenes [Imre] a nagy csöndességben letörölgette az irkát, a padot, a tarisznyát.” Majd a megbocsátás, az oldás pillanatképe. „Az ablakon utánok néztem. Kint a havas kocsiúton csendesen ballagtak egymás mellett.”

Az író érzékeny líraisággal, de pátosz nélkül írja le a gyerekek megrendülését kis társuk halálakor, akik a mélységes csöndben szembesülnek az emberi elmúlással. A tanítótól várják, valami ki nem mondott ösbizalommal miértjeikre a választ: „Egyszer aztán megcsendül a lélekharang. Imre elhallgat. Az iskolán mintha hús szélfuvallom szállna át. Mélységes csönd. És minden gyerek elnyiló szemmel bámul fel énreám.”[9]

A falu kinti világának színtereiben

Gárdonyi Az én falumjának pillanatrajzai, apró elbeszélései tematikailag vagy a Márciustól decemberig, vagy a Decembertől márciusig időszakhoz tartoznak, az iskola, kocma és a falu határa helyszíneivel. Gárdonyi szemlélődő csendessége, akár az éledő márciusról, akár egy körtefa alatti ebédről ír, sohasem erősödik zsivalygássá. A zaj forrása sokszor távol esik attól a helytől, amiről az író éppen mesél: „A nap szépen sütött. A legelő csendes volt. A falu zajos. Mucza cigány a csendességben, Szűcs András a zajgásban valahol, – a nap elmúlt.”[10] vagy: „Valami nagy süket csend ült a mezőn meg a hegyeken.”[11]

Mindezt a szakrális szépséget az állatok hangja sem teszi tönkre, még ha az élet jeleként meg is szólalnak a háttérben. Például az Este történetében a grófi hintó robogása felveri ugyan a falu megszokott rendjét, de utána „... szétszáll a csöndesség. Az utcán semmi se mozdul többé, csak olykor hallatszák még egy hang a távolban, egy kutyacsahintás, egy kapunyikorintás. A tulsó soron valaki mondja:

– Ne böcce ne!

Az a kisbornyúnak szól. Aztán újra csönd és csönd.”[12]

S sorolhatnánk tovább a csöndes jelzővel illetett falusi világot: csöndes a sötétség,[13] a táj („A táj csendes. A földek fölött kék ég. A nap fényt és meleget áraszt. A levegőben csönd és béke.”[14]), csöndes a szemlélődés (Kevi Pál csak árnyképe a nagy „Magvetőnek”. Ő csendes szemlélődésben nézi a fia munkáját.[15]), még az emberi találkozás-mulatozás is ebben a csöndben mélyül el: „Néha nem hallgattunk egyebet, csak a mező csöndességét. Mert a csöndességet is lehet hallgatni. Néha azonban Borza János belefurulyázott a csöndességbe és olyankor szépen elmulatoztunk.”[16]

A Haragosok történetében reggel hatkor „susogó” mise van; az orgona elhallgatása után a „siket csendben” a pap suttogása hallatszódik; a templom csöndjében az öreg Paizs köhhintésétől visszhangzik a templom; és az öreg haragosok is csöndben ülnek a padban. Mennyi csönd egy történetben, amelyben nincs megbocsátás stb.

Írói eszközeiben

Magát a csend világát, az elbeszélések nyugodt, és lassú menetét Gárdonyi nemcsak azzal éri el, hogy a csend értékére irányítja az olvasói figyelmet. Nagyon sokszor meg is teremti ezt a csöndet azáltal, hogy történeteibe leíró betéteket iktat. S ezek a – főként tájleíró részek – át- meg átszövik az elbeszélői hangot.

Az író természet iránti, már-már panteisztikus áhítata érzelmileg telíti elragadtatásait. Mintha a középkori Laskai Osvát[17] prédikációrészleteit hallanánk, aki Isten teremtő szépségében így gyönyörködik: „...Istent megismerhetjük teremtményeiről. Mert hitünk szerint az egész világot és annak részeit egy minden kézművesnél hatalmasabb és jobb mester alkotta, akinél jobbat elképzelni sem lehet; ő az Úr, a mi Istenünk. ... Nézd meg hát áhítatos lélek, a földet, mennyi szépségben bővelkedik! Belsejéből mindenféle

színek bújnak elő, szépséges virágok, rózsák, liliomok és másfajták. ... Aztán csodáld meg a levegő szépségét, ahogy magába fogadja és szétszítja a fényt, meg ahogy a hangot céljához vezet. ... vedd szemügyre a teremtmények sokaságát! Tekintsd a földet, és lásd, mekkora sokaságát növeli füveknek, fáknak, magvaknak, leveleknek! Vedd szemügyre, egyetlen fának hány gyökere, s ezeknek micsoda hálózata van, kérgükön mennyi a redő; hányfélék a levelek, a virágok...”[18]

S nézzük a Laskai Osvát szövegével párhuzamba állított Gárdonyi prózarészletet: „Nincs a földön egy tenyérszerű térség, amelyen valami növény meg ne vetette volna a lábát. Ezernyi ezer rejtelmes élet emeli itt az ég felé leveleit, meg a virágait. Táplálkoznak a földből. Isszák a harmatot. Várják a napot reggel, az éjjeli árnyékot este. Az ágak meg a levelek érintik, takarják, nézik egymást. A virágok ide-oda fordítják a fejüket; hajladoznak, mint a susogó leányok. Egy lilaszínű bájos mákvirág, mintha valamit keresne a földön. Egy liliom, mintha a szilvafára nézne. ... Mindezek között pedig ezernyi ezer más élet rejtőzik: csigabigák, akik föl-fölgaskodnak egy-egy levélre: végigsétálnak a cukorborsó karóján és jobbra-balra gukkerozzák a kert világát.”[19]

Csak a csend magányában figyelhette meg, írhatta le ilyen szemléletesen a mikro- és makrovilágot a középkorban élt ferences szerzetes és a 19. század fordulóján alkotó író is. Gárdonyi realista módon ábrázolta mindazt, amit látott, de ahogyan gyönyörködött, azt áhítatban tette. Burucz András szántása sem pusztán fizikai munka, hanem ima: „A természet könyvének egy lapjára ír most Burucz András. Ezt írja: Add meg a mi kenyereinket ... És az Úr olvassa az írást a magasból.”[20] Mintha a teremtett világ természetes lét-állapota a csendben tudna mélységeivel megmutatkozni.

A Gólyák, méhek, kislibák elbeszélése a gólyák megérkeztének gyermeki örömehez kapcsolja a tavaszi munkálatok miatt elkezdődő iskolai hiányzásokat, és azok következményeit. A libákat legeltető Tabi Jóska után eredő tanító maga sem tud áprilisi gyönyörűségének ellenállni. A valóság kertjét a szépség leírásával emeli szakrális magasságba az író. Tabi Jóska és Vas Rozi ugyanebben a tündérvilágban legelteti a libákat. (A kert mint szimbólum, akaratlanul is eszünkbe juthat!) Az írói szándék a leíró részekben nem szakad el a valóságtól – bárhol ugyanezt bárki láthatja, aki tud hallgatva gyönyörködni. Az elbeszélés-foszlányok történés nélküli cselekvései így sokszor tevődnek át gondolati síkba, amit csak az író tud velünk közölni. A szereplők párbeszédeit ilyenkor vagy nem is halljuk, vagy csak töredékesen – a természet szólal, mozdul meg helyettük. S ebben a figyelésben minden hallatszik, látszik. „A földből erő és élet hajt fölfelé. Gyöngye kis sápadt-zöld levelek bújnak ki a rög alól és szétterjesztik a napon remegő vállukat. Élni és lélekezni óhajt minden. Mert a fa is lélekezik és érzés van benne. A virágzó szép barackfáim is lélekeznek, éreznek, sóhajtanak, remegnek; mintha tudnák, hogy a pompájuk szép és hogy

a nap őket nézi.

Mily kedves a napfény!

Mily gyönyörű az élet!

A virágokat méhek döngicsélik körül. Ringatóznak a levegőben virág alatt, virág felett. Bele-beleszállnak a virág mélyébe. Egy-két pillanatra elnémulva fűrődnek a finom sárga virágpóban, aztán édes zengéssel emelkednek újra ki, szállanak uj bokrétára.[21]

A Tüzek meg árnyékok a boszorkányok, babonák világáról ad hírt: nem lekezelően, hanem az elbeszélő szája szélén ott rejtőző mosollyal. S mikor is történhetne mindez? Este. Gárdonyi lassú ráhangolással kezdi: „A kaszálóból akkor kezdett fölmelegedni a homály. Mert az éj mindig így jön: a földből, és fölszáll az égig, az égen túl is. Mérhetetlen oceánja a kékes sötétségnek. A jegenyefák óriás fekete fölkiáltójelek s egy gémekut a távolban vékony T betű. A lilaszürke égen sárgán fénylő karikája a holdnak stb.”[22]

Mintha finom ecsetvonásokkal akvarellt festene a majdani történet háttéréül az író. A leíró részeknek ezek a finom pasztelljei nemcsak líraivá teszik a bevezetést, hanem nyugodtságot is teremtenek. Nemcsak lelassítják, hanem várakozó feszültséggel is megtöltik a prózai indítást. Az idő múlik ugyan, de nem siet: „A homály egyre sűrűbb. Az akácfa, mintha gyászfátyollal volnának bevonva. A rétről a bakaszakál-fű illata útra kél velem.”[23] Az olvasóban többnyire nem tudatosul, miért érzi a falu világában ezt a ráérős tempót, alig előrehaladó cselekménymozgást,

amiben maga is elmerül, szemlélődik. Gárdonyi, ha meg is személyesíti az embert körülvevő természeti világot, a benne mozgó állatokkal, azok fiziológiai bemutatása legtöbbször igazodik a gyönyörködő ember magába néző derűjéhez: „Szeretem a méhek muzsikáját. Óh a kis együgyű munkások milyen jó kedvvel és mennyi buzgalommal szedik a mézet! ... Mennyi igyekvés van ezekben a kis szárnyas bogarakban! Mennyi gond az nekik, hogy merre, hol keressék a frissen nyílt virágot? Milyen sietéssel ereszkednek egy-egy most nyílt, mézzel telt virágcsoporra, és cipelik haza mély, lassú repüléssel az édes kis terhüket, egy-egy századrésznyi picinyét egy csepp méznek. Talán az egész napi munkája sem több egynek-egynek egy cseppenét méznél, s napszállat után a kasnak minden népe elfáradtan hajlik pihenő alvásra.

De szeretem a munkájukat nézni és a muzsikájukat hallgatni! Ahogy körülengik az én virágzó fáimat, azt gondolom, templomban vagyok: a két fa két menyasszony s a méhek Istennek apró muzsikusai. Földről lemosolyog a nap nyájas világa, és a méla csöndben ezernyi fűszál hallgatja velem a méheknek hullámozó méla szent zenéjét.”[24] (Nota bene: Laskai Osvát!)

Az álom, álmodozás és ébrenlét határán:

Egy korábbi előadásom címe ez volt: „Szavakkal – a szavakon túl. (Zene és a szívnek szárnyazott sejtelvei Gárdonyi Géza prózájában).”[25] Ebben az előadásomban azon egyházi és világi énekek szövegcorpusainak (olykor dallamával együtt) funkcióját néztem az adott elbeszéléstörténetben, amely énekek memoriter nem ismerése miatt, a mai olvasó számára a zenei utalások nem jelentenek, nem jelenthetnek többet hangulati elemnél. Holott erről szó sincs![26]

Ekkor idéztem Gárdonyi Géza *Rorátéjéből* azt az írói vágyát, hogy mennyire szeretné szavakkal is leírni a zene által kiváltott érzelmeket, annak szakralitását: „Végigreszket idegeimen az a mennyi szent érzés, amely gyermekkoromban áthatott, mikor az első hajnali misén ezt az

éneket [Ó fényesség szép hajnal] hallottam. De micsoda nyomorult szerszám a toll és micsoda erőtlén erő az emlékezet, hogy egy éneket se lehet vele leírni. A hangokra nincs szavunk, mert az ének hangjai egy alaktalan álomvilágból valók. A szöveget, amely egy angyal földi látogatásáról szól, az ének a képzeletnek egy olyan birodalmába emeli, amelybe csak a szívnek szárnyazott sejtelmeivel juthat el az ember.”[27]

Az álomvilágból megszülető hang, a csak álomban hallott ének, a tűz nézése közbeni elcsendesülés (*Aki a tüzet nézi, annak a lelke megcsöndesül; valami édes félálom szállja meg, – édes félálom: nyugalom.*[28]) mind-mind olyan, időtartamában pillanatnyi csend, amely látszólag nem késlelteti a cselekmény előrehaladását, mégis lelassulunk, mert érzelmileg megérint minket. Pár soros kitérések ezek, s meglehet, tudatosan észre sem vesszük, olyan háttérben maradóak. De a töprengést továbbviszik bennünk: *„A Teremtő a pillangót, meg a szitakötőt bizonyára nem komponálva teremtette, hanem álmában, mikor a világ teremtésében megfáradtan alvásra dőlt a végtelenség csillagvilágos mélyében.*

S vajjon, melyik ér többet neki is: az ember-e, vagy a pillangó, vagy a szitakötő, vagy a gyöngyvirág?”[29]

„A szeretet csöndből születik”

Talán nincs az elbeszéléskötetben egy olyan elbeszélés sem, amelyikben kimondva-kimondatlanul ne találunk példát Robert Sarah kötetének gondolati kapcsolódásához: *„A szeretet csöndből születik”*. Ez a szeretet születik meg Gárdonyi tanítói pályája találkozástörténeteiben. Többször meg is fogalmazza: *A lelkük az én fehér papirosom, amit teleirok a tisztességtudásnak és egymás iránt való testvéri érzésnek jeleivel.*”[30] Nem szégyelli kimondani a „Bogár Miska” történetben – amelyben hazaküldi a gyereket, hogy mosdjon meg, s tiszta legyen a tanítási órára, de az nem tudja lemosni magáról a többrétegű piszkot, mire az író *„Ránéztem olykor és elmosolyodtam magamban. Piszkos szegény, de azért szeretem.”*[31] Az *én falum* írásaiban nem is kell kimondania szereplőinek a legfőbb jézusi parancsot, gesztusaikban, cselekedeteikben, környezetük világában benne rejlik. A haldokló apa búcsúja fiától, ahogy egymás kezét fogják, s csak nézik egymást az utolsó pillanatig, nem is kíván kimondott szavakat: *„S a nagy csöndességben, a Miatyánk susogása között elballag az öreg lélek a másik világra.”*[32]

Az írói mesterség csúcsai közé tartozik egy-egy ilyen csend-pillanat megragadása!

Gárdonyi csendjeiben felnagyítódnak mindazon értékek, amelyek hangsúlytalanokká váltak a társadalom, különösen a nagyvárosok moralitásában. Pályája kezdetén, néptanítói életének nyomorúságában maga is sok szenvedést élt meg, amire érzékenyen ráismert tanítványai sorsában, a lét említésre sem érdemes történeteiben. S bár néptanítói munkája kiemelte a „nadrágos embert” a paraszti életmódból, de csak annyira, hogy se ide-, se valami

följebbi hierarchiába ne tartozhasson. S ezt a kívülállóságot, ahogy fentebb hivatkoztunk rá, visszahúzódásra hajló természete sem könnyítette meg. Mit szegezhetett szembe mindazzal a nyomorúsággal, amit maga körül látott? A humort, amely kiélestitte a visszasságot, és a néma szeretetet, amellyel a társadalom nincstelenjeit észrevette. Figyelő csendjeiben színes kis portrékat, háttérrel skiccel pár jelzővel, mozdulattal a falu világáról. Ezt mondja a szakirodalom idillinek, én inkább a keresztényi megnevezést használnám. Gárdonyi Géza csendje ebben a lelkiségben tud megtöltödni tartalommal.

Hubert Ildikó
Fotó: Rochlitz Bernadett

---

[1] https://hu.wikipedia.org/wiki/G%C3%A1rdonyi_G%C3%A9za – idézet a személyiségéről írt részfejezetből

[2] Mezei József: Az elbeszélő próza korszerűsítése, 84. <https://www.arcanum.hu> > online-kiadványok > az-en-falum-43D0 .

Gárdonyi Géza: Az én falum, I-II. kötet. Dante 8. kiadás, évszámmegjelölés nélkül. [A hivatkozás mindig ugyanerre a kötetkiadásra vonatkozik, ezért az idézet helyeként csak az elbeszélés címét, kötet- és lapszámát jelölöm.] Március, I., 5. p.

[3] Uo.

[4] Robert Sara: A csönd ereje a zaj diktatúrájával szemben. Szent István Társulat, Bp., 2019, 383.

[5] A hópehely, II., 3., 4. p.

[6] Büntárgyalás, II., 57. p.

[7] A gyerekek, I., 150. p.

[8] Büntárgyalás, II., 57. p.

[9] A hópehely, II., 11. p.

[10] Ebéd a körtefa alatt, I., 72-73. pp.

[11] Megtérés, I., 126. p.

[12] Este, I., 102. p.

[13] Tüzek meg árnyékok, I., 50. p.

[14] Március, I., 6. p.

[15] Uo. 7. p.

[16] A török bankó, I., 216. p.

[17] *Laskai Osvát* (Osvaldus de Lasko, Laskó, Baranya vm., 1450 körül–1511. június 10.) Szent Ferenc-rendi minorita szerzetes, a pesti convent főnöke

[18] Laskai Osvát: Első nagybőjti beszéd. Ford.: Bárczi Ildikó. Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor. Szerk.: Madas Edit, Bp., 187-188. pp.

[19] A kék pille, I., 39. p.

[20] Március, I., 6. p.

[21] Gólyák, méhek, kislibák, I., 19-20. p.

[22] Tüzek meg árnyékok, I., 44. p.

[23] Uo. 45. p.

[24] Gólyák, méhek, kislibák, I., 21. p.

[25] Hubert Ildikó: „Szavakkal – a szavakon túl. (Zene és a szívnek szárnyazott sejtelmei Gárdonyi Géza prózájában.)” <http://www.gardonyigeza.hu/tanulmanyok/gore-gabor-humorkonferenciak/2019-2/>.

[26] Lásd az előadás példáit, értelmezését.

[27] Roráté, I., 206. p.

[28] A tűz, I., 197. p.

[29] Virágok és bogarak, I., 26. p.

[30] A gyerekek, I., 154. p.

[31] Bogár Miska, I., 156. p.

[32] Már csak a Pesta jönne, II., 131. p.

2020-04-17